

MATEMATIKAI REKONSTRUKCIÓ A KÖZGAZDASÁGTAN ELMÉLETTÖRTÉNET-ÍRÁSÁBAN: A SAMUELSON-FÉLE WHIG ÉS ANTIKVÁRIUS TÖRTÉNETÍRÁS

DUSEK TAMÁS¹

Összefoglalás

A 20. század egyik legbefolyásosabb közgazdásza, Paul Samuelson munkásságának egy része a közgazdaságtan elmélettörténetével foglalkozott. Egy 1987-es tanulmánya kifejezetten az elmélettörténet-írás módszertani kérdéseit tárgyalta. Ebben a tanulmányban Samuelson whig történetírásnak nevezett saját és felsőbbrendűnek tartott megközelítését állítja szembe az alacsonyabb rendű, lekicsinyelt antikvárius megközelítéssel. Jelen tanulmány Samuelson elmélettörténet-írásra vonatkozó előírásának és elmélettörténet-írása gyakorlatának bemutatását célozza. Samuelson általános nézeteinek tárgyalását és önértékelését követően egy konkrét példa, Thünen elméletének Samuelson-féle, az eredeti elméletet nagymértékben eltorzító matematikai rekonstrukciója példájával illusztrálja a Samuelson által ajánlott módszer súlyos hiányosságait, majd befejezésül néhány további kritikus értékelést ismertet.

Kulcsszavak

Samuelson, elmélettörténet, Thünen

Summary

This paper evaluates Paul Samuelson's views and practices on the history and historiography of economic thoughts. Samuelson identified his work as whig history, but mathematical reconstruction would be a better term to describe his practice. The paper demonstrates the problems of his approach with detailed examples of his paper about Thünen's theoretical contribution and with his other historical papers.

Keywords

Samuelson, history of economic thought, Thünen

¹ egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem; e-mail: dusekt@sze.hu

Bevezetés

A 20. század egyik legbefolyásosabb közgazdász, Paul Samuelson úgy értékelte, hogy tanulmányainak 5%-a foglalkozott a közgazdaságtan történetével (Medema–Waterman 2010). Ám ez is több mint 70 tanulmányt, esszét, megemlékezést jelent. Egy 1987-es tanulmánya kifejezetten az elmélettörténet-írás módszertani kérdéseivel foglalkozik. Még egy 1962-es tanulmánya (az Amerikai Közgazdasági Társaság elnökeként tartott beszéde a társaság éves konferenciáján) foglalkozik a közgazdaságtan elmélettörténetével általában, de abban inkább csak saját nagyon általános véleményét ismerteti nagy közgazdászokról, bizonyos életrajzi érdekességek mellett. A többi írás többsége olyan neves történeti személyiségek, mint például David Hume, Anne Robert Jacques Turgot, Francois Quesnay, Adam Smith, Thomas Malthus, David Ricardo, Johann Heinrich von Thünen, Frédéric Bastiat, Karl Marx, Eugen von Böhm-Bawerk elméleteinek matematikai rekonstrukcióját kísérli meg. Bár mennyiségét tekintve nagy az anyag (csak Marxszal 13 külön tanulmánya foglalkozik, amit egyesíteni lehetne egyetlenbe), sok az önisméltés, az állandóan visszatérő elem, a nagy általánosítások és rendszeresek a személyes történeteit elmesélő részek.

Jelen tanulmány Samuelson elmélettörténet-írásra vonatkozó előírásának és elmélettörténet-írása gyakorlatának bemutatását célozza. Samuelson általános nézeteinek az ismertetését és önértékelését követően egy konkrét példa, Thünen elméletének Samuelson-féle sikertelen, az eredeti elméletet nagymértékben eltorzító matematikai rekonstrukció példájával illusztrálja a Samuelson által ajánlott módszer súlyos hiányosságait, majd befejezésül néhány további kritikus értékelést ismertet.

A whig történetírás

A whig történetírás, mint kifejezés, átvéve a politika, hatalom és vallás történetírásából, először a természettudomány elmélettörténetében, majd Samuelson hatására a közgazdaságtan elmélettörténetében is megjelent. Jelentésárnyalatainak, tartalmának és a vele kapcsolatos félreértéseknek a megértéséhez a többnyire felületesen tárgyalt eredeti értelmére szükséges kitérni. A terminust Herbert Butterfield tette népszerűvé 1931-es, „A történelem whig értelmezése” című esszéjében. A whig értelmezésnek a konkrétság és általánosság szempontjából több jelentésrétege van:

1. Legkonkrétabb jelentésrétege alapján az angol politika- és vallástörténet whig (az angol liberális párt szemszögéből való) értelmezését jelenti a reformációtól napjainkig.
2. Egy köztes, általánosabb jelentés szerint az európai politika- és vallástörténet mint a növekvő politikai szabadságjogok és egyre nagyobb vallásszabadság szerinti értelmezését jelenti a reformációtól napjainkig.
3. Egy köztes, még általánosabb jelentés szerint a napjaink uralkodó felfogása alapján megírt, jelenközpontú nemzeti történelem.
4. A legáltalánosabb jelentése a valamilyen szempontból való történelemértelmezés, bármilyen vizsgálati tárgyra vonatkoztatva (pl. tudomány, irodalom, sport, művészet, kultúra, erkölcs).

Ezek kiegészülhetnek a történelmi haladásra és fejlődésre vonatkozó nézettel. Az angol történelmet whig szempontból megíró történészek szerint a protestánsok és whigek a történelmi haladás örök szövetségesei. A modern szabadsághoz egy hosszú, de sikeres felszabadulás révén sikerült eljutni. A múlt és jelen között inkább hasonlóságokat, mint különbségeket látnak, az eseményeket és személyeket pedig a haladást elősegítők és a haladást gátolók két nagy táborában helyezik el. A haladás útján a whig történetírók egyfolytában felfedezik a modern szabadság előhírnökeit, miközben – Butterfield szerint – csupán megtévesztő analógiákra bukkannak. A katolikusok és a toryk a haladás hátráltatóinak vannak feltüntetve. Butterfield megemlíti és karikatúrának nevezi azt a népszerű nézetet is,

miszerint a középkor sötét lett volna², amikor az emberek gondolatszabadságát a tekintélyelvűség korlátozta, és amely időszak ellen a reneszánsz volt a reakció és a reformáció a nagy ellenszegülés (Butterfield 1931, 11–12).

A történelmi események szelekcióját úgy befolyásolja a whig közelítés, hogy a jelen szempontjából érdekes és a jelen álláspontot igazoló múltbeli eseményeket beszéli el, a jelennek ellentmondókat pedig kihagyja. Ez elfogult történetírást jelent, a whig álláspontot kedvezőbb színben tünteti fel, mint a katolikust és a toryt. Egészen más történelem születhetne abból, ha az adott korszak számára fontos kérdéseket dolgoznának fel a történészek (Butterfield 1931, 17–18). A whig módszer túldramatizálja az egymással szemben álló felek közötti különbségeket, mivel a jelenben győztes fél múltját tendenciaszerűen a jelenhez sokkal hasonlóbbrak írja le, mint az ellenfelét, például a 16. századi katolikusokat (Butterfield 1931, 22). A whig történetírás, azzal hogy túl nagy hangsúlyt fektet a jelenre, azzal, hogy a jelenet vetíti vissza a múltba, nem is igazi történetírás. Ha a jelenet tesszük meg az abszolút mércének, amelyhez minden korábbi generáció mérendő, akkor azt az igazi látomást veszítjük el, amit a történelem képes lenne nyújtani nekünk (Butterfield 1931, 35–36).

Összefoglalva a whig történelem jelenközpontú, a jelen uralkodó álláspontja és értékítéletei alapján (ha van ilyen, vagy ha nincs, akkor a jelen egyik álláspontja alapján) megírt, a történelmi eseményeket ez alapján elfogultan pozitívként (amennyiben a jelen állapot kialakulásához hozzájárultak vagy a jelen értékrendje alapján pozitívak lennének) vagy negatívként (ha a jelen állapot kialakulását hátráltatók voltak) feltüntetve. A whig történetíró előre tudja a megírandó történelem tanulságát, a jelen és a múlt hasonlóságát emeli ki, és tendenciaszerűen megfeleledkezik a vizsgált időszak jelentől eltérő sajátosságairól.

A közgazdaságtani elméletek whig történetírása Samuelson szerint

Samuelson egy 1987-es tanulmányában „egy pejoratív szót nem pejoratíván használva” a gazdasági elemzések whig történetírását javasolta (Samuelson 1987, 52). Ennek feladatáknak nagyjából azt szabja meg, amit a korábbi terminológia alapján az elmélet-történet-írás abszolutista megközelítésének vagy más kifejezéssel élve a racionális rekonstrukciónak neveztek (ezek mibenlétéről, problémáiról írtam Dusek [2016] tanulmányomban), vagyis hogy a közgazdaságtan története még célzatosabban a közgazdaságtan jelenbeli állapotának a nézőpontjából történjen. Ennél jobban, vagyis a jelenbeli nézőpont alkalmazás előírásánál 1987-es tanulmányában nem fejti ki a történetírás feladatait, csak egyéb elmélet-történeti írásai elején tesz rá utalásokat.

Samuelson nem fest pozitív képet az általa a whig történetírás egyetlen alternatívájaként említett antikvárius történetírásról. Ez a kifejezés ókori eredetű, szerepelt Varro (i. e. 1. század) 41 kötetes, a római élet rendkívül széles spektrumáról adott nagyon részletes leírásának a címében. A kifejezést Nietzsche is használta a történelemírás hármas kategorizálása során, a monumentális és a kritikai műfaj mellett. Nietzsche szerint az antikvárius a múltat megőrző és tisztelő, de nem tudja felmérni, mi az igazán fontos és mi nem. Más értelmezés szerint az antikvárius nem is történetíró, mert mindenféle, többnyire nehezen beszerezhető, elérhető adatot, információt, tárgyakat gyűjt és rendszerez, amely vagy segít egy történeti kérdés magyarázatában, vagy érdektelen ebből a szempontból.

² Ez az ókori görögök magasztalásához hasonló makacs, de bizonyíthatóan torz szemléletmódból fakadó értékítélet. William Ivins mindezt kitűnően mutatja be immár több mint 60 éve megjelent munkájában: „A történészek egészen a közelmúltig irodalmárok és filológusok soraiból kerültek ki. A múlt tanulmányozása közben ritkán bukkantak olyasmire, amit ne kerestek volna. Csodálattal töltötte el őket minden, amit a görögök mondtak, és mindazzal nem sokat törődtek, amit a görögök nem vittek véghez, illetve nem tudtak. Másfelől elborzadtak azon, amit a kora középkor nem vitt véghez és nem mondott ki, és azzal nem törődtek, amit a kor tudott és véghezvitt.” (Ivins 2001, 11.) Majd Ivins hosszasan sorolja a kora középkor alapvető civilizatórikus vívmányait.

Samuelson egyenesen megvető hangnemben emlékezik meg az antikvárius történetíróról, amikor azt írja, hogy még „a leglerészegültebb antikváriusból” is ásitást csalna ki Newton mostohatestvérének teológiája. Antikvárius érdeklődésű történetnek írja le Samuelson azt is, hogy vajon Piero Sraffa tagja volt-e a kommunista pártnak (Samuelson 1987). Samuelson így még jobban nevetségessé teszi az antikvárius történetírást, és nem tesz említést a whig történetírás valódi versenytársairól, leginkább a hiteles történeti rekonstrukcióról és kritikai történetírásról.

Samuelson a tanulmányban nem érvel a whig történetírás mellett, de más írásaiban többször emlegeti, hogy, szerinte legalábbis, a közgazdaságtani ismeretek kumulatívak, folyamatosan tökéletesedők. A whig történetírás mellett ez lehetne egy érv, amit, mint empirikus kérdést kellene vizsgálni. Ezt leszámítva nincsenek indokai a whig történetírás mellett, hanem anekdotikus, jópofáskodó részletekkel megtöltött tanulmányában ex katedra jelleggel egy normatív előírást tesz. A whig történetírás melletti filozófiai érvek hiánya mellett Samuelson javaslata menthető lett volna még, ha a whig történetírás gyakorlati példái bebizonyítják kizárólagos létjogosultságukat. A meghatározása túlságosan is általános és ezért önmagában kevésbé értelmezhető, ezért igazából Samuelson elmélet-történet-írási gyakorlatának vizsgálata segít annak megítélésében, hogy mire is gondolhatott és milyen erényei vagy hibái vannak a megközelítésének. Mindenesetre Samuelson a whig történetírás következő példáit sorolja fel:

1. Schumpeter nagyszerű posztumusz elmélet-története.
2. Mark Blaug Visszatekintő elmélet-története.
3. Saját tanulmányai közül négyet említ: Thünenről, a kanonikus klasszikus modellről, Quesnay-ról és Ricardóról. Igaz, Ricardóról egy „antikvárius” irányultságú tanulmányát nevezi meg.

Schumpeter és Blaug művei elfogult és emellett értékes, a rekonstruált szerzőkhöz hű racionális rekonstrukciók. Megközelítésük nagymértékben, történeti érzékük alapvetően különbözik Samuelsontól.

Samuelson négy évvel később, egy kevésbé elérhető és kevésbé ismert tanulmányában újraértékelte javaslatát.³ Úgy gondolta, a whig történetírásnak egy másik és jobb változatát javasolta, mint amit whig történetírásnak értenek. A múltnak az a darabja, ami érdekes a jelen valamelyik elmélete számára, speciális történeti érdeklődésre számíthat. A whig történetírás helyett jobb lenne azonban a jelen számára releváns történetírásról, csúnya szóval prezentista (jelenközpontú) történetírásról beszélni (Samuelson 1991, 6). Ez az elnevezés, bár a történetírásban teljesen elterjedt, a közgazdaságtan elmélet-történet-írásában kevésbé meghonosodott maradt. A whig történetírás kifejezés viszont nagy karriert futott be, mind támogatói, mind ellenzői oldalon. Samuelson tényleges elmélet-történeti munkássága alapján a matematikai rekonstrukció kifejezés megfelelőbb lenne, mert nem elmélet-történetet írt, hanem korábbi szerzők műveinek egyes részleteit kiragadva egyszerű matematikai modelleket alkotott. Ez a módszer különösen fogékony a leegyszerűsítésre és fontos részletkérdések figyelmen kívül hagyására. Mindezen problémákat helyhiány miatt mindössze egyetlen példával, Thünenről írt tanulmányával mutatom be.

Samuelson a matematikai rekonstrukció erényeiről

Samuelson számos tanulmányában, általában azok elején vagy végén, megismétli a következő gondolatait és igényét, miszerint:

³ Míg a whig tanulmányra 71, addig a másik tanulmányra (Beszélgetések közgazdasági elmélet-történetem kritikusaival) mindössze három hivatkozást talált a Google Scholar (2016. február 14-én).

1. A klasszikus, illetve az összes korábban élt közgazdász sokszor maga sem volt tisztában saját maga eredményeivel. Sokszor önellentmondásosak, következetlenek, zavarosak voltak.
2. A jelenkor közgazdászai, köztük Samuelson, mint egy bába, világra segítheti a klasszikus művekben rejtőző elméleteket.
3. Nemcsak rekonstruálni tudja a „whig” történetíró, vagyis a matematikai rekonstruktor a korábbi műveket, hanem az eredeti formájánál magasabb szinten, értékesebben tudja megfogalmazni. A „whig” történetíró jobban képes megérteni a klasszikus elméleteket, mint a saját szerzője.

A harmadik igény talán merésznek tűnik, ezért a sok példából itt egyet megemlítek. Bertram Schefold visszaemlékezésében leírja, hogy vendégkutatóként tartózkodott a Harvardon 1973–74 téli szemeszterében és közben látogatta a MIT-en Samuelson szemináriumait, ahol Samuelson alapvetően improvizálni szokott vagy vendégelőadót hívott meg. Egyszer Dorfman hívta, aki Malthus növekedéelméletéről adott elő. Samuelson azt mondta rá, hogy ez Ricardo modellje. Schefold tiltakozott, azzal érvelve, hogy Ricardo és Malthus nem értett egyet a kérdésben, és szükséges az ő szándékukat megérteni és értelmezni az egyenleteket. Samuelson azonban módszeresen bemutatta, hogy modelljeik formálisan megegyeztek. Következtetése az volt, hogy nem Dorfman olvasta félre őket, hanem Ricardo és Malthus szükségszerűen tévedett, amikor azt gondolták, hogy nem értenek egyet egymással (Schefold 2010, 435). Ehhez hasonló állítása, miszerint ahogyan a Biblia, a klasszikus politikai gazdaságtan is tartalmaz részeket, amelyek állítják és tagadják ugyanazt a dolgot, de neki, Samuelsonnak, nem célja ezek kikeresése (Samuelson 1978, 1429).

Samuelson néhány további értékítélete és Thünen elméletének rekonstruálásával kapcsolatos önértékelése

Az egyszerre gúnyosan bírálás és dicsérés Samuelson elmélet-történeti munkásságának alapjellemezője. Nála egy nagy előd lehet jelentős úttörő, akinek a közgazdászok Walhallájában kitüntetett a helye, de azért mindegyik tele van különféle kijavítandó hibákkal, bűnökkel, zavaros gondolatokkal. Adam Smithről szóló írásának elején olyan jelzőket és kifejezéseket ismertet Smithszel kapcsolatban, miszerint fuzzy logika, eklektikusan üres, nem eredeti, eklektikusan fuzzy, üresen tautológikus, ad hoc és nem teljesen megmagyarázott dedukció, körkörös érvelő, majd ezeket érvényteleníti azzal, hogy ő máshogyan olvassa Smith-t. Ő is lát hibákat benne, de az általános egyensúlyelmélet érvényes és értékes előfutárának tartja és más erényekkel is felruhazza (Samuelson 1977). A whig tanulmányban Ricardóról a gépesítés kapcsán egy kérdésben így ír: „Ricardó logikáját ritkán tudtam magasra értékelni az évek alatt, ebben az esetben azonban lényegében igaza van, helyes indoklással. Ez azt jelenti, hogy kritikusai egyszerűen tévedtek.” (Samuelson 1987, 57) Egy olyan tanulmányában, amelynek Smith, mint elméleti közgazdász hírnevének a megkésett helyreállítása a címe (és már a cím is önellentmondásos), azt írja, hogy Smith a laikus közönség előtti népszerűségéért azzal fizetett, hogy a szakma idejétmúltnak és laposan eklektikusnak tartja. Ricardo ezzel szemben olyan rosszul írt, hogy zavarosságának kvantumjaival kivívta az akadémikus körök figyelmét és túlértékelését (Samuelson 1992, 1). A tapasztalt olvasók tudják, hogy Ricardo nagyon gyakran sikertelen volt gondolatai kifejezésében, és ha azokat mégis kifejezte, akkor az gyakran nem volt korrekt (Samuelson 1980, 575). Egyik Ricardóról szóló tanulmány elején úgy ír róla, hogy a legegyszerűbb eseteket leszámítva, képtelen volt teljes és korrekt válaszokat adni a saját kérdéseire. A nagyszámú rossz sejtései ellenére, intuitíven érezte az egyensúlyi elrendeződés bizonyos sajátosságait, amit feltehetően nem tudott volna szigorúan bizonyítani. Érvényes következtetéseinek látszólagos újdonságai nagyrészt csak sajátos szóhasználatából fakadtak (Samuelson 1959, 1).

Casselnek már kevesebb dicséret jutott. Igaz, a svéd közgazdász alulértékelt a modern időkben, de túlértékelt volt a századelőn. Samuelson Casselről írva alaposan kilép whig szerepéből. Ezt egyébként személyre szóló minősítgetései révén minden tanulmányában elköveti, a sértegetések szenvedő alanyai többek között Quesnay, Hume, Marx, Marshall, Böhm-Bawerk, Keynes. Samuelson szerint Casselt súlyos személyiségbeli és tudományos hiányosságok jellemezték. Napóleoni szinten volt önhitt. Mint sok más modern, sokszor tévedett, de soha nem kételkedett. Kényszeresen nem volt hajlandó elismerni mások elsőbbségét. Schumpeter helyesen mondta róla, hogy Cassel 10% Walras és 90% víz. Amikor Schumpeter dicsérte tankönyvét, hogy az jó volt Európa számára, azzal valójában a kontinentális közgazdaságtanról alkotott rossz véleményének adott hangot (Samuelson 1993, 520–521). „Gustav Cassel nem, ismétlem, nem előlegezte meg a kinyilvánított preferencia elmélet alapfogalmait”, írja, cáfolva más szerzők ilyen értelmezését, ami számára egy személyes érdekeltségű elsőbbségi kérdés⁴ (Samuelson 1993, 515). Cassel megközelítése üres és haszontalan volt, a fogyasztói kereslet tesztelhető hipotéziseivel kapcsolatos logikai szépségekről és módszertani finomságokról soha, távolról sem hallott, jegyzi meg, miközben megismétli saját kinyilvánított preferencia elméletét. Dicséret azokon a területeken érkezik, ahol Samuelson elsőbbsége nem volt érintett. Ezt a dicséretet viszont összeköti saját kortársai lekicsinylésével, bírálatával: Cassel magasan az 1992-es Milton Friedman és Robert Lucas fölött állt az anticiklikus központi banki politika javaslatával; független előfutára volt közművek és vasutak határkölség alapú árszabásának; előfutára volt a kimerülő erőforrások vizsgálatának; Ricardótól kölcsönözte a vásárlóerő paritás elméletét; 1918-ban lényegében megalkotta a Harrod-Domar exponenciális növekedést, amiért a legnagyobb elismerés jár neki (Samuelson 1993, 521). Cassel önéletrajza ugyanakkor nem regresszál a szerénység irányába, ami érthető, mert a titkára írta, Cassel tudományos kölcsönzései elhallgatásához felmentést adva neki apja iránti gyűlöletében, amely freudi módon élete végéig tartóan elfelejtette vele, kitől tanult fiatal korában (Samuelson 1993, 525).

Rátérve Thünenre, 1987-es elmélettörténeti tanulmányában Samuelson úgy gondolja, hogy Thünen mezőgazdasági telephelyelméletéről szóló írásában szülésznőként húzta ki a zseni írásaiból a teljes modellt. A modern jelölések és módszerek használata miatt nem kell bocsánatot kérnie, mivel esküszik, nem vetélt el a baba és egyetlen részét sem hamisította meg a modellnek. Samuelson önértékelése nagyon távol áll attól, amit egy objektív vizsgálat megállapítana, majd látjuk, hogy a helyzet pont a fordítottja annak, amit esküvel állít.

Magában a Thünenről szóló tanulmányban Thüენტ a határelemzés megteremtőjeként írja le és az egyik első általános egyensúlyi modell kidolgozójának. Az utóbbit realisztikus ökonometriai paraméterekkel végezte el. Ricardónál hamarabb kidolgozta a bér és földjáradék elméletét, de németül publikálva, egy több kötetes hosszú és zavaros könyvben, zsenije elsősorban sok száz német disszertáció okkult bányajaként szolgált. Thünen maga is hozzájárult mellőzéséhez, mert éveket és sok gallonnyi tintát töltött el a természetes bér furcsa elméletével. Ha az elmélettörténészek rámutatnak arra, hogy Thünen használta először a differenciálszámítást a közgazdaságtanban, akkor arra is figyelmeztetniük kellene (Samuelson szerint), hogy ő használta először rosszul.

Valaki, valahol már biztosan elkészítette Thünen térgazdaságtani modelljének egzakt és teljes változatát. Samuelson egy lemeztelenített modellt készít (Samuelson 1983, 1470). Thüენტ bírálja Samuelson, mert nem értette meg a Wicksell-Jevons modellt a fa ültetés és kivágás optimális idejének a meghatározására. Samuelson cikkének írásakor még nem jelent

⁴ A kinyilvánított preferencia elmélet megítélése ellentmondásos. Samuelson és követői fontos eredménynek tartják. Wong egy könyvet szentelve a kérdésnek, arra a következtetésre jut, hogy az elmélet semmitmondó. Se nem új elmélete a fogyasztói magatartásnak, se nem a fogyasztói közömbösségi görbék tapasztalati megfigyelhetőségét nem alapozza meg.

meg angolul Az elszigetelt állam negyedik kötete, ami pontosan erről szól, és kiderül belőle, hogy megértette.

A második világháború alatt és után a közgazdászok megfigyelték, hogy az operációkutatás szakértői gyakran keményen dolgoznak olyan célok maximalizálásán, amelyek nem értelmes politikai célok; Thünen hasonló esetre példa (Samuelson szerint). Az utókor gúnyosan kacag azon a feltevésén, hogy a társadalom a folyó megtakarításokra jutó folyó nyereséget szeretné, vagy azt kellene neki maximalizálnia. Ez Thünen főbűne, egy bűntény a normatív és pozitív közgazdaságtan ellen is (Samuelson 1983, 1483). Nem értem, mi ebben a bűn vagy a gúnyos kacajra ingerlő.

Samuelson whig történetírása, matematikai rekonstrukciója gyakorlata konkrétan: Thünen

Thünen több eredményéről szoktak megemlékezni az elmélettörténészek. Ezek közül mezőgazdasági telephelyelmélete épült be a regionális gazdaságtan tankönyveibe. A többi eredménye közül rendszeresen tárgyalják a határelemzés felfedezését (amit tőle függetlenül fedeztek fel újra később többen mások), a jövedelemeloszlás elméletét, a tőke- és kamatelméletét és a természetes bérekről írtakat. Mindezeket Samuelson is bemutatja 1983-as tanulmányában, amelyet az új gazdaságföldrajz szerzői hivatkozási klasszikussá tettek, érdemben egyáltalán nem foglalkozva a cikk tartalmával, legfeljebb olyan általánosságokat idézve belőle, hogy Thünen a geográfusok és telephelyelméletek kutatói számára az alapító isten. Viszont sokan elismerik a jövedelemeloszlás vizsgálata kapcsán is, és közöttük vannak érdemi hivatkozások is. Samuelson régi szerzőtársa, Robert Dorfman például azt írja, hogy Thünen minden tisztelőjének hálásnak kell lennie Samuelson professzornak ezért a tanulmányért. Az angol nyelvű közgazdászok számára biztosan alapforrássá fog válni Thünenről ez a munka (Dorfman 1986).

A tanulmány nem területi gazdaságtani részét többen bírálják, két formában. Ritkábban Samuelson valamilyen konkrét analitikus hibáját vagy félreértelmezését kifogásolják, mint azt tette udvarias formában Dorfman vagy Murphy. Gyakrabban a samuelsoni rekonstrukcióhoz képest eltérő rekonstrukciót mutatnak be, mert eltérően értelmezik Thünent (Negishi 1990). A sokféle rekonstrukció cáfolja Samuelson azon igényét, miszerint a matematika képes arra, hogy egyetlen alapmodellben tisztázza az eredeti gondolkodó elképzelését. Maga Samuelson is azt írja, hogy tucatnyi kommentárt nézett meg a természetes bér levezetéséről, de egyiket sem találta megfelelőnek. Ezért vezette le ő, amivel állítása szerint bebizonyította, hogy Thünen ellentmondásba keveredett, analitikus hibát, illetve bűnt követett el. Csakhogy a levezetéséről Dorfman kimutatta, hogy téves, Thünennek volt igaza (Dorfman 1986). Ezt Samuelson válaszában elfogadta, ami így egy szép példája lett az eredményes építő kritikának. Mindemellett Samuelson szerint Thünen hibásan gondolkodott és csak véletlenül talált rá a jó megoldásra (Samuelson 1986, 1783).

Robert Murphy (2007) hosszabb kritikája Samuelson két elmélettörténeti rekonstrukcióját érinti, elsősorban Böhm-Bawerket, kisebb részben Thünent. Samuelson mindkét értelmezése téves Murphy szerint, ráadásul Böhm-Bawerknek Thünen tőkeelméletéről adott leírását is félreérti Samuelson. Mivel itt az értelmezésnek már négy szintje van (Thünen → Böhm-Bawerk → Samuelson → Murphy), ezért a részletek tárgyalása helyett önmagában Samuelsonnak a Thünenről szóló tanulmányában található tőkeelmélet értelmezésére térek csak ki, valamint Böhm-Bawerk eredeti Thünen értelmezésére. Samuelson a tanulmányában megfeddi Böhm-Bawerket a következő miatt. Böhm-Bawerk meg akarta tisztítani az utat a saját tőke- és kamatelmélete előtt, ezért történelmi áttekintésében, Samuelson szerint, meg akart semmisíteni minden korábbi elméletet. Thünent Böhm-Bawerk megvádolta és elítélte, amiért a kamat termelékenységi elméletét vallotta, és mert, hogy Thünen csak feltételezte, hogy a tőkés termelési eljárás több munkaerőt takarít

meg, mint amennyi munkába a tőkejavak termelése kerül. Vagyis, Thünen a „petitio principii” logikai tévedésébe esett, feltételezte azt, amit meg kellett volna magyaráznia. Ezt követően még azzal is megvádolja Samuelson Böhm-Bawerket, hogy a kamat harmadik okát, a hosszabb termelési folyamatok eredményesebb voltát ő nem magyarázza meg a saját elméletében, ahhoz hasonlóan, amit Thünnenek a szemére vetett. Ez tehát Samuelson értékelése, amelyben a kérdés komplexitásához képest egyszerű és önmagában értelmezhető alapfélreértésére azonnal célszerű rámutatni. Ez az eset nem a petitio principii logikai tévedése, nem körkörös érvelés, vagyis egy bizonyítandó állításnak a bizonyítandó állítás igaznak feltételezésével való bizonyítása. Itt egyszerűen csak egy bizonyítatlan állításról van szó, amit Thünen felhasznál a kamat termelékenységi eredetű magyarázata során. Hasonlóan, Böhm-Bawerk harmadik oka a kamatra sem petitio principii. Az vagy egy nyilvánvalóan, bizonyítás nélkül elfogadható, axiómaszerű alapállítás, vagy hasonlóan bizonyítatlan állítás, amit vissza kellene vezetni valamilyen még alapvetőbb állításokra. De minden elméletnek szükségszerűen vannak bizonyítatlan alapállításai.

Rátérve Böhm-Bawerk Thünen értelmezésére, Böhm-Bawerk az elődök iránti nagy tisztelettel dolgozta fel a kérdés történetét a közgazdaságtan egyik nagy könyvében. Az ténykérdés, hogy a kamat három forrása először Böhm-Bawerknél jelenik meg, így mindegyik kamatmagyarázat hiányos vagy téves volt előtte. Thünnenről Böhm-Bawerk úgy ír, mint lelkiismeretes, a kérdést mélyen átgondoló szerzőről, aki nagyon alaposan az összes kiinduló feltevését rögzíti, az összes definícióját a legaprólékosabb gonddal adja meg, ami egy önellenőrzést is biztosít számára. Aprólékosan végigkövetve Thünen gondolatmenetét, Böhm-Bawerk minden korábbi szerzőnél átgondoltabb és megalapozottabb termelékenységi elméletnek értékeli, ami, mint minden termelékenységi elmélet, annyiban hiányos, hogy nem magyarázza meg a tőke értéktobbletének eredetét. Thünen eredményét az alapos és mélyen átgondolt kutatás csúcsteljesítményének jellemzi, akihez képest az őt követő német kutatók lényegesen gyengébbek voltak. Maga a bíráló a hétoldalas részletes elemzésen belül kicsi súlyú és megalapozott, vagyis érvényes (Böhm-Bawerk 1890, 144–152). A fentiek fényében Böhm-Bawerk sokkal kevésbé volt kritikus Thünnel szemben, mint ahogyan azt Samuelson elfogultan felnagyította.

Míg a nem területi résszel kapcsolatban tehát többen fogalmaznak meg olyan jellegű kritikát, ami valamilyen szempontból Samuelson rekonstrukciójának a hitelességét kérdőjelezi meg, a területi részt kevesebb kritika éri. Pedig ez minden elmélyültség nélkül, szemmel láthatóan, egyértelműen, még Thünen leegyszerűsített értelmezéseihez képest is egy halmozottan torz képet fest mind Thünen modelljéről, mind a való világról. Samuelson rekonstrukciójában mindössze két mezőgazdasági termék szerepel, egy drágán szállítható zöldség és egy olcsón szállítható gabona, amit a városban előállított egyetlen ipari termékre cserélnek. A város közelében zöldséget, távolabb gabonát termelnek, még távolabb pedig, ahol a szállítási költség miatt már nem éri meg a városba szállítani a gabonát, a föld „szabad jószág”. Ezt a leegyszerűsített modellt nem lehet komolyan venni, olyan extrém mértékben valóságidegen.⁵ Samuelson még a következő problémákat is megalkotja:

- a) vajon a belső zónából kifelé szállítanak-e zöldséget, cserébe a gabonáért?
- b) saját fogyasztásra termelhetnek-e a specializált zónák egyéb terméket is?
- c) ha a drágán szállítható mezőgazdasági termék a leginkább föld/munka intenzív, akkor még elfoglalhatja a városhoz közelebbi gyűrűt, ahol a föld szűkös?
- d) általánosan igaz-e, hogy a munka/föld intenzitás csökken a várostól távolodva?

A szigorú bizonyítás nem felesleges luxus, hanem elengedhetetlen a régóta nyitott kérdések megértéséhez, írja Samuelson a fenti felsorolás után. Azonban az első kettő és a negyedik kérdés álprobléma, ami a sajátos valóságellenes leegyszerűsítéseket használó

⁵ Thünen elméletében előforduló vizsgált tényezők sokaságát, amikről Samuelson nem tesz említést, tárgyalom Thünnenről szóló tanulmányomban (Dusek 2013).

samuelsoni modellben esetleg felvetődhet, de Thünennél nem, a harmadik kérdés pedig nem régóta nyitott kérdés, hanem maga Thünen válaszolta meg szigorúan és egyértelműen. Thünennél természetesen önellátó volt minden farm zöldségekből és az összes olyan termékből, amit romlandósága miatt nem lehetett szállítani, vagy térfogata, vagy súlya miatt magas volt értékéhez képesti szállítási költsége. Minden farm körül kialakultak miniatűr kis zónák, a farmhoz közel a munkaerőintenzív és nehéz terményekkel. Az egyes zónák pedig nem voltak homogének, hanem a zónákon belül a termelés munkaintenzitása csökkent a zóna belső határától a külső határa felé haladva. Az a, és b, kérdés tehát fel sem merült.

A c, kérdésre Thünen korrekt, szigorú válasza (a bizonyítás levezetését mellőzve): eltérő terményeknél nincs kapcsolat a piactól való távolság és a termelés intenzitása között, mert a termények ára, eltarthatósága (romlandósága) és az egységnyi földterületre jutó súlya és térfogata eltérő. Így ha az egységnyi földterületre jutó termés a kicsi input ellenére is nagyon nagy, akkor azt a kevésbé intenzív termelés ellenére is a piachoz közel kell termelni a magas szállítási költség miatt. Erre példa a fakitermelés és a széna előállítása. Másrészt, ha egy terméknek a térfogatsúlyra jutó értéke nagyon nagy, akkor azt a piactól távol lehet termelni. Erre példa a vajtermelés, a dohány termelése és az égetett szeszes italok előállítása. Ezek a piactól nagyon távol is történhetnek, mert a szállítási költségük árukhoz és súlyukhoz viszonyítva is és más termékekhez képest is csekély. A d, kérdésre Thünen válasza az volt, hogy a kérdésnek csak egyféle terménynél van értelme. Egyébként pedig a termény értékéhez viszonyított szállítási költség határozza meg, milyen távol lehet előállítani a piactól.

Samuelson történetírásának értékelései

Samuelson elméletörténeti munkásságának nem felületes értékelései során számos kritikus elem hangzik el, ami a Thünennel kapcsolatos tanulmány kapcsán érintett problémák ismeretében nem meglepő. Medema és Waterman egyszerre dicséri és nagyon óvatos bírálja is Samuelson történetírását. Szerintük kevés közgazdász olvasta olyan szorgalmasan és elmélyülten a nagy elődök munkáit, mint Samuelson, és még kevesebben írtak olyan mély rálátással elméleti alapjaikra. Matematikája briliáns módon világította meg az elemzett szerzők munkásságának a szerkezetét. Samuelson megítélése ugyanakkor ellentmondásos az elméletörténetészek között. A régműltről írva eltekint azoktól a kontextuális szempontoktól, amelyek a legtöbb történész számára lényegesek, a jelenhez közelebbi szerzőknél azonban messzemenően figyelembe veszi a személyiséget és a tudományos közösséget. Ekkor olyan részletekről is ír, amit maga antikvárius történetírásként elítélően bélyegzett meg. A whig jelzővel kapcsolatban azt írják, hogy Samuelson félreértette a whig történetírást, nincs kapcsolat a whig történetírás és a matematizált történetírás között (Medema–Waterman 2015). Samuelson felfogása az egységes gazdasági elemzésről és a matematika erejébe vetett hite lehetővé tette számára egymástól távol álló kérdések közös módszertani alapokon nyugvó elemzését. Előszeretettel használt jelzőként sokszerzős összetételeket: „Minkowski-Ricardo-Leontief-Metzler mátrixok”, „Smith-Allyn Young-Ohlin-Krugman kereskedelmi paradigma”. Ebben Medemáék széleskörűségének bizonyítékát látják. Ezzel szemben az ilyen általánosítások mögött egymástól teljesen eltérő, összeegyeztethetetlen vagy egymással ellentétes koncepciók megtévesztő egybemosása is meghúzódhat. Ilyen egybemosást mutat be Fáy Árpád (1997): Samuelson a Ramsey féle, merev keresletű termékek modern adója és Henry George merev kínálatú termelési tényezőre kivetett monopol adója közé vont „a fehéret a feketével hanyagul összezavaró” párhuzamot a tankönyvében (Fáy 1997).

Heinz Kurz semleges képet fest Samuelson elméletörténeti hozzájárulásáról, elismeréssel a termékenységet illeti, de inkább csak tényszerűen ismerteti írásai témáinak egy részét. Kurzot nem győzte meg a whig történetírás megközelítése, és meglepte, hogy az egyik legnagyobb tudású, műveltségű és legeredetibb tudós hogyan válhatott ennek a hívévé. A whig történetírás Kurzot mindig a helyettesítő termelési függvény koncepciójára emlékeztette,

amelyet Samuelson 1962-ben a heterogén tőkejavakból álló világ és az egytermékes világ hasonlóságának a bemutatására hozott létre. Egyik koncepció sem igazolható (Kurz 2010, 518). Egy másik megemlékezésben Kurz és Salvadori elismerte Samuelson óriási tájékozottságát az életrajzi részletekben és már csak ezért is csodálkoztak azon, hogy miért támogatta a whig történetírást. Ez talán egy újabb provokáció volt Samuelson részéről, amivel szerette ingerelni olvasóit (Kurz–Salvadori 2010, 434).

Kurdas a kanonikus klasszikus modell lényegét abban látja, hogy az nem Adam Smith gondolatait ismerteti meg, hanem a modern modellépítő Samuelson gondolatait. A kanonikus modellből Smith munkamegosztásra vonatkozó megfigyelései mellett sok más alapvető fontosságú elem és részlet is ki lett hagyva, amiket Kurdas felsorol. Az igazi klasszikus modell (és nem a Samuelson-féle kanonikus) egyes elemei szemben állnak napjaink ortodoxiájával, és ezeknek az ismerete, írja Kurdas, szembeötlővé teszi a jelenlegi ortodoxia gyengeségeit (Kurdas 1988, 21).

Mirowski szerint a Samuelson által favorizált eljárás mentes minden ismeretelméleti megalapozástól. Ahol nincs az eredeti szerzőnél matematika, ott örömmel ráerőlteti, majd a végső konklúziónál előre elrendelt módon szinte mindig ugyanoda lyukad ki, saját maga műveihez. Mindez nem következmények nélküli, Mirowski számos torz vagy hamis rekonstrukciót eredeztet Samuelsontól, így szerinte Samuelsontól származik Smith azon értelmezése, amely Smitht, mint proto-neoklasszikus általános egyensúlyelméleti közgazdászt írja le (Mirowski 2013).

Weintraub (2016) arról ír, hogy Samuelson nem értette meg Herbert Butterfieldnek a történelem whig értelmezéséről szóló könyvét. A whig történetírás a fejlődést állítja középpontba, ami megtévesztő, mert nem történelemhez vezet, hanem a jelennek a múltba visszavetítéséhez. Samuelson a múltbeli szövegeket leegyszerűsítette, kiválogatta belőle a szerinte fontos részeket és elhagyta a szerinte lényegteleneket, és egy kicsinyített modellt elemzett. Samuelson nem elmélettörténetet írt, hanem gazdasági modelleket alkotott. Maga a whig történetírás kifejezés használata óriási megtévesztés, mert azt sugallja, hogy Samuelson a történetírás valamelyik műfaját művelte. Weintraub szerint nem ezt tette, hanem egyszerű és kezelhető matematikai közgazdasági modelleket alkotott, a régi szerzőkre hivatkozással pedig bővíteni tudta személyes hatókörét, hálózatát, hivatkozottságát.

Irodalom

- Böhm-Bawerk, E. (1890) *Capital and Interest: A Critical History of Economic Theory*. Macmillan, New York
- Butterfield, H. (1931) *The whig interpretation of history*. G. Bell, London
- Dorfman, R. (1986) Comment: P. A. Samuelson, „Thünen at two hundred”. *Journal of Economic Literature*, 24. pp. 1773–1776.
- Dusek T. (2013) Thünen Elszigetelt állama: az eredeti munka. *Tér és Társadalom*, 3. 28–56. o.
- Dusek T. (2016) A közgazdaság elmélettörténet műfajairól. *Tér Gazdaság Ember*, 2. 9–28. o.
- Fáy Á. (1997) *Tévesztés, felületesség vagy a monopolstruktúra álcázó védelme – a „tudományban”?* Henry George és Ramsey elméleteinek P. A. Samuelson általi össze csúsztatása kapcsán. alkotmányossagi-muhely.hu/samuelson.htm Letöltés: 2016. július 10.
- Ivins, W. M Jr. (2001) *A nyomtatott kép és a vizuális kommunikáció*. Enciklopédia Kiadó, Budapest
- Kurdas, C. (1988) The „whig historian” on Adam Smith: Paul Samuelson’s canonical classical model. *Journal of the History of Economic Thought*, 1. pp. 13–24.
- Kurz, H. D. (2010) Aiming for a ‘higher prize’ Paul Anthony Samuelson (1915-2009). *European Journal of the History of Economic Thought*, 17. pp. 513–520.

- Kurz, H. D., Salvadori, N. (2010) Obituary. Paul Anthony Samuelson. *Metroeconomica*, 3. pp. 433–435. o.
- Medema, S. G., Waterman, M. C. (2010) Paul Anthony Samuelson: Historian of economic thought. *History of Economic Ideas*, 3. pp. 67–86. o.
- Medema, S. G., Waterman, M. C. (2015) Introduction. In: *Paul Samuelson on the History of Economic Analysis. Selected Essays*. Cambridge University Press, Cambridge. pp. 1–21.
- Mirowski, P. (2013) Does the victor enjoy the spoils? Paul Samuelson as historian of economics. *Journal of the History of Economic Thought*, 35. pp. 1–17.
- Murphy, R. P. (2007) Interest and the marginal product of capital: a critique of Samuelson. *Journal of the History of Economic Thought*, 29. pp. 453–464.
- Negishi, T. (1990) Studies of von Thünen in Japan. *Japan and the World Economy*, 2. pp. 199–209.
- Samuelson, P. A. (1959) A modern treatment of the Ricardian economy: The pricing of goods and of labor and land services. *Quarterly Journal of Economics*, 1. pp. 1–35.
- Samuelson, P. A. (1962) Economists and the history of ideas: Presidential address. *American Economic Review*, 52. pp. 1–18.
- Samuelson, P. A. (1977) A modern theorist's vindication of Adam Smith. *American Economic Review*, 67. pp. 42–49.
- Samuelson, P. A. (1978) The canonical classical model of political economy. *Journal of Economic Literature*, 4. pp. 1415–1434.
- Samuelson, P. A. (1980) Noise and signal in debates among classical economists: A reply. *Journal of Economic Literature*, 18. pp. 575–578. o.
- Samuelson, P. A. (1983) Thünen at two hundred. *Journal of Economic Literature*, 4. 1468–1488.
- Samuelson, P. A. (1986) Yes to Robert Dorfman's vindication of Thünen's natural-wage derivation. *Journal of Economic Literature*, 24. pp. 1777–1785.
- Samuelson, P. A. (1987) Out of the closet: A program for the whig history of economic science. *History of Economics Society Bulletin*, 1. pp. 51–60.
- Samuelson, P. A. (1991) Conversations with my History-of-Economics Critics. In: Shaw, G. K. (ed.) *Economics, Culture and Education: Essays in Honour of Mark Blaug*. Aldershot (uk), Edward Elgar. pp. 3–13.
- Samuelson, P. A. (1992) The overdue recovery of Adam Smith's reputation as an economic theorist. In: Fry, M. (ed.) *Adam Smith's legacy. His place in the development in modern economics*. Routledge, London. pp. 1–15.
- Samuelson, P. A. (1993) Gustav Cassel's scientific innovations: claims and realities. *History of Political Economy*, 3. pp. 515–527.
- Schefold, B. (2010) Obituary. Paul Anthony Samuelson. *Metroeconomica*, 3. pp. 435–437.
- Weintraub, E. R. (2016) Paul Samuelson's Historiography: More Wag Than Whig. *History of Political Economy*, 2. pp. 349–363.
- Wong, S. (2006) *Foundations of Paul Samuelson's revealed preference theory. A study by the method of rational reconstruction*. Routledge, London